

PIOTR GOŁDYN

Symbolika religijna i kościelna w herbach gmin wiejskich województwa lubuskiego

Ustawa o samorządzie terytorialnym z roku 1990 mówi o tym, iż każda gmina ma prawo do ustalenia swojego herbu i flagi.¹ Wprowadzenie tego przepisu w życie sprawiło, że wiele gmin w Polsce zapragnęło mieć swój herb. Zaczęły powstawać nowe herby w gminach, które nie posiadały nigdy w historii statutu miasta. Natomiast gminy, które niegdyś były miastami, choć niekiedy bardzo krótko, powracają do herbów używanych w czasie posiadania praw miejskich. Wytworzyła się więc w ten sposób nowa gałąź heraldyki – heraldyka wiejska.²

Heraldyka wiejska rządzi się tymi samymi prawami co i miejska. Herb wiejski składa się z podobnych elementów, jak herb miejski, czyli: tarczy herbowej, godła, a niekiedy także elementów poza tarczowych, jak np. trzymacze. W heraldyce charakter symboliczny posiada godło.

Choć symbole obecne są we wszystkich dziedzinach życia, to najbogatsza w nie jest religia. Wiąże się to z faktem, iż każde zjawisko religijne stanowi swoisty kontakt ze świętością, a to z kolei zakłada posłużenie się symbolem. Symbol religijny rodzi się w momencie, gdy *profanum* (czyli przedmiot, pojęcie, czynność typowo świecka) pozwala człowiekowi zetknąć się z *sacrum*, czyli tym, co boskie. Symbole to również sposób, w jaki człowiek może się kontaktować ze świętością i dlatego są one podstawowym elementem każdej religii. Poprzez symbole religijne człowiek nie tylko wchodzi w kontakt z boskością, ale otrzymuje również odpowiedź bóstwa względem swojego zachowania. Symbole religijne są bardzo często przedstawieniami boskości, której nie można wyrazić w żadnej innej formie religijnej, takiej jak chociażby mit czy rytuał.³

¹ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym, Dziennik Ustaw Nr 16, poz. 94, art. 18.

² Pierwsze herby wiejskie pojawiły się już w XIX wieku, przeważnie na terenach Śląska, Małopolski, ale także w Wielkopolsce. W swych treściach nawiązywały przeważnie do narzędzi i czynności rolniczych, bądź do nazwy miejscowości. Zajmował się nimi między innymi M. Gumowski.

³ J. Keller, *Zwyczaj, obrzędy i symbole religijne*, Warszawa 1978, s. 8-9

Mnogość symboli pojawiających się w średniowieczu sprawiła, że zaczęły one przenikać do dziedzin typowo świeckich, jak choćby do heraldyki.⁴ Wpłynęło na to kilka czynników, takich jak: kultura narodowa, położenie geograficzne, stan gospodarki, a także ustrój społeczny, występujący na danym terytorium. Nasilenie poszczególnych czynników było różne w różnym czasie i miejscu swego oddziaływania.⁵ Wynika z tego, że heraldyka połączona jest ściśle z symboliką, a może lepiej powiedzieć, że heraldyka adaptuje symbolikę do swoich potrzeb.

1. WOJEWÓDZTWO LUBUSKIE

Województwo lubuskie, leżące w zachodniej części Polski stanowi zlepek pięciu historycznych regionów o różnej przeszłości. Należą do nich: region śląski, wielkopolski, łужицьki, ziemia lubuska i pogranicze pomorsko-wielkopolskie. Obejmuje swym obszarem dawne województwa: zielonogórskie i znaczą część gorzowskiego, które istniały w latach 1975-1998. Nazwa województw wywodzi się od ziemi lubuskiej, czyli obszarów leżących w widłach Odry i Warty. Przez wiele wieków tereny te, jako pograniczne, były miejscem, na którym ścierały się wpływy kilku narodów, a najczęściej Niemców, Czechów i Polaków. Od X wieku zamieszkiwały ten teren plemiona Lubuszan i Łużyczan. Między rokiem 963 a 965 Mieszko I włączył je do kształtującego się państwa polskiego. Dalsza ekspansja władców polskich w tym rejonie doprowadziła do wielokrotnych wojen polsko-niemieckich. Przez kolejne wieki ziemie te na przemian znajdowały się pod panowaniem: czeskim, niemieckim i polskim. Od 1701 roku, aż do końca II wojny światowej, tereny dzisiejszego województwa lubuskiego znajdowały się pod panowaniem pruskim. Po zakończeniu działań wojennych znalazły się one w granica państwa polskiego, a w 1950 roku utworzono tu województwo zielonogórskie. Do tego województwa, istniejącego w latach 1950-1975, z wyłączeniem regionu głogowskiego, nawiązuje współcześnie powołane do życia województwo lubuskie.⁶

2. SYMBOLIKA RELIGIJNA

W przypadku herbów wiejskich województwa lubuskiego symbolika religijna ogranicza się do dwóch symboli: krzyża i postaci św. Bartłomieja.

⁴ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 12.

⁵ S. K. Kuczyński, *Niektóre zagadnienia symboliki heraldycznej na tle funkcjonowania herbu jako znaku*, w: *Problemy nauk pomocniczych historii*, cz. II, Katowice 1973, s. 29-43.

⁶ J. Bochiński, J. Zawadzki, *Polska. Nowy podział terytorialny. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1999, s. 87-92.

Co więcej, splot wydarzeń historycznych sprawił, że gdy idzie o krzyż mamy do czynienia tylko z jedną jego odmianą – krzyżem joannickim.

Bartłomiej (z hebr. „syn Talmaja), pod takim imieniem wspominany jest przez Ewangelie synoptyczne, natomiast u św. Jana występuje jako Natanael, dlatego też przez dłuższy czas Ojcowie Kościoła nie byli pewni, czy chodzi o dwie różne osoby, czy o jedną, posługującą się dwoma imionami. Ostatecznie od IX wieku na Wschodzie i od XII na Zachodzie uznano, że Bartłomiej i Natanael, to jedna osoba, a dokonano tego na podstawie tekstów ewangelicznych. Synoptycy w katalogach apostołów wymieniają Bartłomieja zaraz po Filipie, podobnie św. Jan łączy Filipa z Natanaelem. Poza katalogami Ewangelie wspominają Bartłomieja (Natanaela) jeszcze dwa razy. Pierwszy raz po chrzcie Jezusa, kiedy zostaje powołany do grona uczniów Pańskich, po raz drugi po zmartwychwstaniu Chrystusa, w czasie połowu ryb.⁷ Według tradycji wczesnochrześcijańskiej św. Bartłomiej miał głosić Ewangelię na terenach dzisiejszej Armenii, co więcej, przypuszcza się, że nawrócił króla tego kraju – Polimpiusza. Z rozkazu króla Astiagesa, pojmano go w mieście Albanopolis, ukrzyżowano i ścięto. Śmierć jego datuje się na około 70 rok. Jednakże na temat jego męczeńskiej śmierci rozniosła się pogłoska, jakoby w czasie zadawanych mąk, został żywcem odarty ze skóry.⁸ Ta informacja wpłynęła znacząco na sposób ikonograficznego przedstawiania św. Bartłomieja. Wyobrażany on jest najczęściej z szerokim nożem, którym zdjęto mu skórę i właśnie kawałkiem skóry,⁹ niekiedy z księgą, toporem lub włócznią.¹⁰

Święty Bartłomiej pojawił się w herbie gminy Skąpe (leżącej w powiecie świebodzińskim). Na błękitnym polu tarczy herbowej umieszczono postać świętego w białej szacie ze złotym nożem w prawej ręce, stojącego na zielonym wzniesieniu, poniżej którego jest błękitna woda; po prawej stronie postaci są trzy żółte kłosa. Umieszczenie tego świętego w herbie gminy Skąpe, jak podkreśla autor projektu, ma swoje podłoże historyczne. Większość terenów gminy należała bowiem przez ponad sześćset lat do klasztoru cysterek w Trzebnicy, których św. Bartłomiej był jednym z głównych patronów. Dodatkowo, za wyborem

⁷ W obu przypadkach wspomina o nim św. Jan (J 1, 45-51; J 21, 2).

⁸ W. Zaleski, *Święci na każdy dzień*, Warszawa 1996, s. 491-493; K. Radoński, *Święci błogosławieni Kościoła Katolickiego. Encyklopedia hagiograficzna*, Warszawa-Poznań-Lublin 1948, s. 49.

⁹ Według A. Brykczyńskiego powinno się Bartłomieja przedstawiać tylko z nożem, bez skóry, gdyż jest to obraz drastyczny i nieestetyczny (A. Brykczyński, *Podręcznik praktyczny ikonografii chrześcijańskiej*, Warszawa 1894, s. 86).

¹⁰ U. Janicka-Krzywda, *Patron-atrybut-symbol*, Poznań 1993, s. 32; J. Sobczak, *Święci i ich symbole*, Poznań 2000, s. 31-32.

tego świętego przemawiał również fakt, iż na trzynastowiecznych pieczęciach właściciela klasztoru trzebnickiego, widniała postać tegoż Apostoła. Pozostałe elementy występujące w herbie podkreślają rolniczy charakter gminy (kłosa) oraz jej naturalne walory, czyli pofałdowany teren i jeziora (wzniesienie i błękitna woda).¹¹

Krzyż. Symbolika chrześcijańska obfituje w wielość symboli, wśród których wyjątkowe miejsce zajmuje krzyż. Jest on upostaciowieniem zarówno w formie gestu, jak i samego znaku plastycznego najważniejszej dla chrześcijan wartości – Jezusa Chrystusa. W krzyżu upatrywano także wielu innych wartości, a ich zasób ulegał zmianom, ewaluował, jak całe chrześcijaństwo. Przyczyny były różnorakie, z jednej strony złożony proces doktrynalny i pobożność, z drugiej wpływ tradycji i kultur poszczególnych ludów i narodów przyjmujących wiarę w Chrystusa.¹²

W heraldyce samorządowej krzyż najczęściej pojawia się w związku z przynależnością do zakonu, szczególnie zakonu rycerskiego (krzyżowego). Krzyż bowiem stanowił zasadniczą część godła takiego zakonu, a noszony na strojach (głównie płaszczach), stawał się znakiem rozpoznawczym danej wspólnoty.

Zakon Rycerski Świętego Jana Chrzciciela Szpitala Jerozolimskiego, to pełna nazwa zakonu zwanego potocznie joannitami. Ich symbolem od początku był biały krzyż równoramienny z rozwidlonym zakończeniem belek, czyli tzw. maltański. Umieszczony w czerwonym polu tarczy stanowił godło zakonu,¹³ a zarazem był znakiem rozpoznawczym zakonników, którzy nosili go na czarnych płaszczach.¹⁴

Symbolika tego krzyża, a szczególnie jego rozwidlone końce, związana jest ściśle z ośmioma błogosławieństwami, które Jezus przekazał w czasie Kazania na Górze.¹⁵ Przez swój geometryczny kształt – połączenie krzyża i gwiazdy – stał się także symbolem medytacji.¹⁶ Krzyż taki pojawia się przede wszystkim w herbach gmin, które stanowiły niegdyś własność joannitów, lub w jakikolwiek inny sposób były z zakonem związane.

Leżąca w powiecie sulęcińskim gmina Krzeszyce posługuje się herbem, który przedstawia na tarczy, w polu dwudzielnym, słup, w części prawej, barwy czerwonej – biały krzyż joannicki, w części lewej, barwy

¹¹ *Uchwała Nr X/52/91 Rady Gminy w Skapem z dnia 23 stycznia 1991 r., w sprawie ustalenia herbu gminy.* Do uchwały tej załączony jest opis i uzasadnienie autorstwa W. Strzyżewskiego z Zielonej Góry.

¹² H. G a p s k i, *Krzyż w kulturze polskiej*, AK 1987, nr 470, s. 98-111.

¹³ W. K o l a k, J. M a r e c k i, *Leksykon godła zakonnych*, Łódź 1994, s. 73.

¹⁴ E. P o t k o w s k i, *Zakony rycerskie*, Warszawa 1995, s. 81.

¹⁵ Zob. Mt 5,1-12.

¹⁶ P. D u d z i ń s k i, *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997, s. 105.

zielonej – złoty kłós zboża.¹⁷ Tak skonstruowany herb nawiązuje do historii gminy i jej współczesnego charakteru. W 1427 Krzeszycy na mocy zakupu stały się własnością joannitów i były nią do 1810 roku, kiedy to wszystkie dobra zakonne i kościelne stały się własnością państwa pruskiego. W XIX wieku miejscowość określano mianem miasteczka i w tym właśnie czasie pojawiła się w użyciu pieczęć z wizerunkiem krzyża maltańskiego, znaku zakonu joannitów. Kłós umieszczony w herbie, symbolizuje rolniczy charakter gminy, a jednocześnie stanowi pewien element odróżniający herb Krzeszyc od opisanego niżej herbu Łagowa.¹⁸

Historia dzisiejszej gminy Łagów ściśle związana jest z Zakonem Joannitów. W roku 1374 joannici odkupili od margrabiego brandenburskiego miasteczko Łagów wraz z istniejącym tam zamkiem. Niedługo później miasto stało się siedzibą komandorii joannickiej. Jednakże prawdopodobnie miastem, w pełnym tego słowa znaczeniu, Łagów nigdy nie był. Posiadał jedynie ograniczone prawa miejskie, które potwierdzono również w XIX wieku. Herb miasta powstał na skutek przejścia godła zakonu joannickiego i podobnie jak on przedstawia srebrny krzyż maltański w czerwonym polu tarczy.¹⁹ Ten historyczny herb jest również obowiązującym dziś symbolem gminy.²⁰

Pierwotny herb Słońska, znany z pieczęci z XV wieku, wyobrażał otwartą bramę z pięcioma wieżami. W takiej postaci przetrwał do XIX wieku. W 1810 roku władze pruskie przeprowadziły konfiskatę dóbr zakonnych, która nie ominęła również słońskich joannitów. Dlatego dla upamiętnienia trwających przez wieki związków miasta z zakonem, w herbie umieszczono krzyż maltański.²¹ Władze gminy przyjęły ten właśnie wizerunek, jako obowiązujący herb swojego samorządu. W wersji kolorystycznej przedstawia on wizerunek czerwonej, otwartej gotyckiej bramy z pięcioma wieżami, zwieńczonymi czarnymi kopułami. Otwór bramy barwy czarnej, z umieszczonym białym krzyżem joannickim. Barwa pola herbowego biała.²²

¹⁷ *Uchwała Nr V/36/1997 Rady Gminy Krzeszycy z dnia 30 września 1997 r., w sprawie: wizerunku herbu i flagi Gminy Krzeszycy.*

¹⁸ W. Strzyżewski, *Herbarz. Krzeszycy*, maszynopis u autora.

¹⁹ W. Strzyżewski, *Herby miejscowości województwa zielonogórskiego*, Zielona Góra 1989, s. 44.

²⁰ *Uchwała Nr XVII/119/2000 Rady Gminy w Łagowie z dnia 28 czerwca 2000 r., w sprawie znowelizowanego jednolitego tekstu Statutu Gminy Łagów.*

²¹ W. Strzyżewski, *Geneza i symbolika herbów miejskich Środkowego Nadodrza*, Zielona Góra 1993, s. 45.

²² *Uchwała Nr IV/19/96 Rady Gminy Słońsk z dnia 27 września 1996 r., w sprawie Statutu Gminy Słońsk.*

3. SYMBOLIKA KOŚCIELNA

Symbolika kościelna herbów wiejskich województwa lubuskiego obejmuje atrybuty władzy opackiej i biskupiej, sprawowanej niegdyś nad obecnymi gminami.

Jednym z atrybutów biskupich występujących w heraldyce wiejskiej jest infuła zwana pospolicie mitrą, zwłaszcza w liturgice. W języku polskim zwana infułą od łacińskiego słowa *infulare* (zawijać), gdyż był to pierwotnie zawój z białej wełny o dwóch spadających wstążkach, noszony na głowie przez ofiarników rzymskich. Dziś pełni funkcję poświęconego nakrycia głowy dostojników kościelnych. W ciągu wieków przybierała ona różnorodne formy, od przepaski aż do bogatej korony na wzór mitry książęcej. Współczesna infuła ma kształt kończaty, u wierzchołku i po bokach rozłupana, zakończona krzyżykiem, z tyłu zwisają dwie taśmy (fanony).²³ Prawdopodobnie do użytku kościelnego weszła już za czasów cesarza Konstantyna, który nadawał biskupom wysokie godności, ci z kolei chcąc się upodobnić do urzędników państwa rzymskiego, zaczęli nosić na głowach infuły, które z czasem stały się częścią stroju liturgicznego. W czasach średniowiecza pojawiło się kilka odmian infuły:

drogocenna (*preciosa*), wykonana ze złotego lub srebrnego materiału, bogato zdobiona,

złocona (*auriphygiata*), zrobiona z białego jedwabiu, ozdobiona tylko złotem,

prosta (*simplex*), sporządzona z białego adamaszku, bez żadnych ozdób.

Dodatkowo w czynnościach liturgicznych używana jest w różnych kolorach, zgodnie z obowiązującym kalendarzem roku liturgicznego.²⁴

Infuła sama w sobie posiada swoistą symbolikę określoną przez papieża Innocentego III (1198-1216). Według tegoż papieża infuła jest symbolem mądrości Starego i Nowego Testamentu, rogi są zaś dwoma przymierzami, w których jest duch i litera. W ujęciu ogólnym symbolizuje piastowaną godność, wskazując na najwyższych dostojników hierarchii kościelnej.²⁵

Drugim atrybutem biskupim, wyobrażanym w polskiej heraldyce miejskiej i wiejskiej, jest pastorał. Pierwsze dokumenty potwierdzające jego używanie sięgają VI wieku i pochodzą z terenów Hiszpanii i Galii. Do insygniów liturgicznych zaliczony został dopiero w wieku XI. Wręcza się

²³ K. Nowodworski (red.), *Encyklopedia kościelna*, t. 8, Warszawa 1876, s. 117-119.

²⁴ M. Buben, *Encyklopedie heraldiky*, Praha 1999, s. 258-259.

²⁵ P. Dudziński, *Alfabet...*, s. 86; A. Pikulski, *Mitra. Studium historyczno-artystyczne*, Lublin 2002, s. 21-78.

ją biskupowi pod koniec obrzędu konsekracji, przy wypowiedaniu słów odpowiedniej modlitwy,²⁶ jako symbol władzy pasterskiej i znak wyższych pełnomocnictw duchowych.²⁷ Pastorał jest więc używany w religii chrześcijańskiej, jako symbol władzy biskupiej, jednak każdy z Kościołów posługuje się innym kształtem pastorału. W Kościele wschodnim pastorały nawiązują wyglądem do greckiej litery *Tau*. W obrządku greckim zwieńczeniem są wywodzące się z tradycji kadyceusza dwa węże podtrzymujące glob. Prezbiteriański Kościół w Szkocji, używa zakończenia pastorału ukształtowanego przez sztukę i kulturę celtycką, dla podkreślenia swojej autonomii. Wyobrażenie pastorału nas interesujące ma rodowód katolicki, a składa się z bogato zdobionej krzywaśni osadzonej na długim trzonie.²⁸

Symbolika pastorału jest bardzo bogata. Oprócz tej zawartej w modlitwie, podczas wręczania pastorału biskupiego, są jeszcze inne. P. Dudziński podaje dwie interpretacje symboliczne pastorału. Pierwsza autorstwa Hugo od św. Wiktora i Sicarda z Cremony, według której: krzywaśń pociąga (*curva trahit*), drzewce wiedzie (*recta regit*) i koniec pobudza (*pars ultima pungit*). Druga interpretacja zaczerpnięta jest z Pontyfikatu Rzymskiego i streszcza się w jednym łacińskim zdaniu: *Collige sustentia stimula vaga. morbida, lenta*, co można przetłumaczyć: skupiać rozproszonych (*collige vaga* – krzywaśń), podtrzymywać słabych (*sustentia morbida* – trzon), ponaglać leniwych (*stimula lenta* – ostre zakończenie).²⁹ Podobnie jak w przypadku infuły, także pastorał wskazywał na przynależność do dóbr biskupich, natomiast niżej opisany pastorał opacki, umieszczony w herbie miasta, informował, że właścicielem lub założycielem tego miasta była jakaś kongregacja zakonna.

Pszczew stanowił własność biskupów poznańskich już w XII wieku, jednakże występujące w herbie miasta insygnia biskupie – infuła i pastorał, według M. Adamczewskiego, należy interpretować jako herb rodowy biskupa założyciela, a nie jako symbol zwierzchności biskupów z Poznania nad miastem.³⁰ Przyjmując interpretację wtórną, wydaje się jednak za

²⁶ Przy poświęceniu wypowiada się modlitwę następującej treści: *Pobłogosław tę laskę: to, co symbolizuje ona na zewnątrz, dzięki Twojej laskowości, niech wyraża się wewnątrz, w obyczajach tego sługi Twego*” Kiedy zaś wręcza się pastorał biskupowi, wypowiada się w brzmieniu: *Przyjmij laskę urzędu pasterskiego, abyś z łagodnością prostował błędy, sądził bez gniewu, skłaniał serca słuchaczy do pielęgnowania cnoty i nie zaniedbywał karania z bezstronną surowością* (*Pontificale Romanum* I, 83).

²⁷ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 413.

²⁸ P. Dudziński, *Alfabet....*, s. 135-136.

²⁹ Tamże, s. 135-136.

³⁰ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000, s. 118-119.

daleko idące ograniczanie symbolu władzy biskupiej wyłącznie do godła założyciela. Pamiętać należy, że Pszczew pozostawał w dobrach biskupich do końca XVIII wieku. Herb ten znany jest z dwóch pieczęci, jedna pochodzi z XV, a druga z XVII stulecia.³¹ Również współcześnie samorząd gminy Pszczew symbolizowany jest przez takie wyobrażenie heraldyczne.³²

Herbem gminy Górzycy są skrzyżowane czerwone pastorały o krzywaśniach skierowanych do środka, umieszczone w żółtym polu tarczy, a nad nimi usytuowana jest biała gwiazda sześcioramienna.³³ Takie wyobrażenie nawiązuje do czasów, kiedy Górzycy była siedzibą biskupów lubuskich. Stała się nią w 1276 roku, kiedy to w wyniku sporu biskupa lubuskiego z margrabią, ten pierwszy przeniósł się z Lubusza właśnie do Górzycy. Gwiazda umieszczona między pastorałami może symbolizować Matkę Bożą, ponieważ Górzycy była miejscem kultu maryjnego, a do znajdującego się tu obrazu Maryi, słynącego łaskami, ciągnęły rzesze pielgrzymów nawet z Wielkopolski.³⁴

W 1312 roku, margrabia brandenburski Waldemar, nadał Bledzew cystersom. Lokacji miasta dokonał w 1458 roku król Kazimierz Jagiellończyk i najprawdopodobniej dlatego na pierwszych pieczęciach Bledzewa znalazł się niekoronowany orzeł. W XVII wieku nastąpił podział dóbr zakonnych, przeprowadzony przez Kapitułę Generalną, który miał zapobiec konfliktom rozdziału dóbr między opata i mnichów. W wyniku tego podziału Bledzew stanowił uposażenie stołu opackiego. Wpłynęło to również na zmianę wyobrażenia herbowego. Już pod koniec XVII i na początku XVIII wieku pojawiły się nowe pieczęcie, na których orzeł trzymał w szponach atrybuty opackie – infułę i pastorał, które miały określać osobę właściciela oraz wskazywać na zakres jego władzy i kompetencji.³⁵ Nie będący już miastem Bledzew kontynuuje tradycje heraldyczne, posługując się herbem z wyżej wspomnianym orłem i insygniami władzy opackiej.

Lubrza stała się własnością klasztoru cystersów paradyskich już w 1322 roku, jednakże symbol władzy opackiej – pastorał pojawił się dopiero

³¹ M. G u m o w s k i, *Pieczęcie i herby miast wielkopolskich*, Poznań 1932, s. 272-274.

³² *Uchwała Nr V/35/99 Rady Gminy w Pszczewie z dnia 28 stycznia 1999 r., w sprawie uchwalenia Statutu Gminy Pszczew.*

³³ *Uchwała Nr XII/125/2000 Rady Gminy w Górzycy z dnia 4 lipca 2000 r., w sprawie zmiany statutu gminy.*

³⁴ A. F u d a l e j, *Herby miast województwa zielonogórskiego*, Nowa Sól 1974, s. 12.

³⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Piłsudskich-Giniatowiczów, *Bledzew*, sygn. B. 30; Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Czartoryskich, Zbiór pieczęci W. Wittyga, *Bledzewo*, sygn. 550 NI 117515; M. A d a m c z e w s k i, *Heraldyka...*, s. 138-140; A. F u d a l e j, *Herby miast...*, s. 12.

na drugiej pieczęci miasta.³⁶ Pierwsza pieczęć pochodząca z XIV wieku przedstawiała dwie ryby zwrócone głowami ku górze.³⁷ Wiek XVI przynosi wspomnianą zmianę wyobrażenia sfragistycznego – umieszczenie pastorału po prawej stronie wieży, nad blankowanym murem. Wyobrażenie to powtarzane było również w następnych wiekach.³⁸ Należy również nadmienić, że współcześnie Lubrza, która spełnia rolę gminy, legitymuje się herbem historycznie późniejszym, z symbolem władzy opatów z Paradyża.³⁹

PODSUMOWANIE

Proces powstawania herbów dla gmin województwa lubuskiego ciągle trwa, przybywają nowe herby, które w swoich treściach zawierają symbole religijne i kościelne. Nieuniknione jest i wręcz potrzebne dokonanie w przyszłości aktualizacji podjętych badań, aby pozyskać pełen obraz heraldyki wiejskiej na omawianym terenie. Pozwoli to na dokonanie analizy całej heraldyki samorządowej województwa lubuskiego.

³⁶ W. Strzyżewski, *Herby miejscowości...*, s. 40.

³⁷ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęci*, s. 136.

³⁸ M. Nowacki, *Herby Lubrzy i Mostek*, maszynopis u autora.

³⁹ *Uchwała Nr IX/6/91 Rady Gminy w Lubrzy z dnia 30 stycznia 1991 r., w sprawie herbu gminy.*